
ALI SE PARADIGME SPREMINJAJO?

Zapiski o krizi etničnosti

Hermann Bausinger

233

Za folkloriste in etnologe ni ravno običajno, da govorijo o državi. Država je seveda pomemben vir, kadar je treba zbrati sredstva za folklorne predstavitve, raziskave ali izdajo častnih zbornikov. A predmet naše stroke ni samo pod državo, ampak, tako se zdi, tudi v globljih slojih. Odkritje, ali nekoliko zbadljivo rečeno, "izum" ljudstva in narodopisja je bil odgovor na modernizacijo. Poudarjal je stanovitnost in kontinuiteto tradicij in tradicionalnega načina življenja. Ker pa je bila kompleksna organiziranost države eden izmed ključnih elementov modernizacije, bi lahko rekli, da je zanimanje za folkloro in folklorno življenje vedno pomenilo razhajanje z državo.

Vendar to nikakor ne pomeni, da se države niso znale okoriščati s prizadevanji folkloristov in etnologov. Že na samem začetku znanstvene usmeritve stroke - v dobi razsvetljenstva - so narodopisje imeli za sredstvo administrativnega izvidništva. Kdor želi učinkovito vladati, mora biti seznanjen z mislimi, mnenji in načinom življenja svojih podložnikov. Pozneje je narodopisje postalo nosilec političnih ideologij in je s tem bistveno podpiralo državo. Za resne narodopisce pa je bilo to sožitje nepomembno, ker je bila njihova pozornost osredotočena na notranje strukture tradicij, ki jih, kot je bilo videti, politično odtujevanje ni prizadelo. V tretji fazi so strokovnjaki postali hudo kritični do političnega manipuliranja s folklorno tradicijo, a vendar je bila tudi ta kritika pogosto predvsem izhodišče za iskanje čistih sestavin folklore, daleč od politike.

Nekateri ključni koncepti ljudstva in narodopisja so se razvili v opoziciji do obstoječih državnih struktur. V zgodnji fazi tega razvoja je pomembno vlogo v oblikovanju in širjenju narodopisnih študij odigrala ideja o "Volksgeistu". Pojem, ki ga je po vzoru francoskih predhodnikov skoval Herder, se na splošno prevaja kot "ljudski duh", vendar ta prevod popolnoma spregleda značilno distanco do vseh državnih konotacij. "Volksgeist" izvirno pomeni duh naroda in označuje vizijo novega političnega reda, v katerem bi različni narodi dosegli vsak svojo enotnost in se jasno ločili od drugih narodov. Dobro vemo, kako močan vpliv je imel ta koncept na nacionalna gibanja v Srednji in Vzhodni Evropi - ali, če govorimo malo manj idealistično: kako natančno je Herder v svoji teoriji predvideval dejanski razvoj. Prav tako nam je dobro znano, da je ideja o "Volksgeistu" postala izziv in spodbuda za folkloriste: začeli so zbirati reči, ki so

jih imeli za ljudske starine, zato da bi novi organski koncept podpirali s tradicijami, ki so se menda razvijale tisočletja.

V splošnem se nam zdi ta pogled danes zastarel. A vendar se je ta nesodobna in protidržavna drža razširila tudi na druge koncepte. Pojem etničnost (angl. ethnicity), ki je tesno povezan z enim izmed najbolj običajnih imen za našo stroko - etnologijo - označuje družbenokulturne enote znotraj neke države ali prek njenih meja. Le v površnih pogovorih o tujih delavcih se pomešata nacionalnost (državljanstvo) in etničnost. V tem kontekstu včasih govorijo o etnični identiteti Italijanov ali Turkov in celo o Jugoslovanih se je kdaj pa kdaj govorilo kot o etnični skupnosti. Dejstvo pa je, da se etnične skupnosti prostorsko ne ujemajo s političnimi enotami in z njihovo razmejitvijo ter ji pogosto nasprotujejo. Za etnografa ali folklorista je povsem naravna predpostavka ali domneva, da etnične skupnosti uživajo vsaj kulturno avtonomijo. Zdi se jim, da so državne meje, ki sekajo etnične enote, razdiralni faktorji, ki ovirajo svoboden razvoj naravnih narodovih sposobnosti in teženj.

Etničnost (angl. ethnicity) ni nedvoumen pojem, na splošno pa vendar označuje družbeno enoto, ki jo nekako določa skupni izvor. A ne samo skupni izvor, tudi položaj neke podskupine nacionalnega prebivalstva jo včasih združi v odpor proti prevladujočim težnjam ali temeljnim vrednotam države. Zato so politologi skovali pojem regionalizem. Regionalisti se bojujejo za odpravo resnične ali domnevne diskriminacije predvsem, ne pa zgolj na gospodarskem področju. Politično nasprotovanje ima ponavadi svoje kulturne vsebine in simbole, folkloristi in etnologi pa simpatizirajo s sredobežnimi silami in njihovimi kulturnimi manifestacijami.

Na splošno je temeljna drža etnologov in folkloristov v teh konceptih zelo sprejemljiva in prijetna: so na strani šibkejšega, zagovarjajo čim večjo avtonomijo in nasprotujejo izenačevalnim ukrepom močnejšega, tj. države. Zagovarjajo ali se vsaj implicitno zavzemajo za subjektivno razsežnost kulture in skušajo vsaki skupnosti zagotoviti življenje v skladu z njeno opredelitvijo. V zadnjih dveh desetletjih se je močno uveljavila beseda *Eigen-Sinn*, napisana z vezajem, ki poudarja lastni smisel in voljo.

Poznamo pa tudi besedo *Eigensinn* (brez vezaja), ki pomeni samovoljo ali trmasto vztrajanje pri lastnih namenih in merilih. Zdi se mi, da se moramo vprašati, ali nismo morda pogosto spregledali tega drugega pomena. Z drugimi besedami: ali ne bi kazalo zgoraj omenjenih konceptov prilagoditi strukturam in zahtevam sodobne družbe?

Pred nekaj leti je Alain Finkielkraut o "Volksgeistu" govoril kot o najbolj eksplozivnem pojmu 19. in 20. stoletja. Po njegovem mnenju se narodi s tem konceptom postavljajo na oltar in se izogibajo vrednostni razsodbi. To, čemur Finkielkraut pravi "občutek za univerzalno", se izgublja zaradi pravičniškega vztrajanja pri partikularnih normah. Ta kritika ni povsem nova. Spominja na starejše nasprotje, ki mu včasih poenostavljeno pravijo nasprotje med tradicijama razsvetljenstva in romantike. Vendar to ni točno: Herder ni bil samo predstavnik zgodnje romantične dobe, ampak tudi pomembnih razsvetljenskih značilnosti. Poleg tega je obstajal tudi romantični univerzalizem, ki je presegal misel o Volksgeistu in ji včasih tudi nasprotoval. Vendar drži, da je romantično kovanje pojmov: ljudstvo, narod in nacija pustilo sledove v jeziku, s katerimi še dandanes manipulirajo v folkloristiki. Z osredotočenjem na notranjo naravo in življenjsko moč teh "organskih" skupnosti je izginila potreba po posredovanju

in ravnotežju med njimi. Šele sedanji prizori konfliktov povsem svetu, ki izvirajo iz teh "naravnih" skupnosti, kličejo k iskanju novih perspektiv.

Kaže, da usmeritev v manjše in ožje skupnosti ne daje stabilnih rešitev. Na prvi pogled se morda zdi, da se s konceptom etničnosti in etnične identitete izognemo samozadovoljnosti nacij in narodov. Vendar je jasno, da moramo dvomiti o njegovi pravilnosti. Zaradi visoke stopnje mobilnosti v sodobnem svetu postaja namreč dvoumen. Brž ko se oddaljimo od najbolj preprostih in statičnih struktur družbe, se vedno zastavi vprašanje, kdo določa in preverja etnično identiteto. Ta identiteta pa pogosto niti ni "naraven" koncept, ampak ideološka tvorba. V razpravah o tujih delavcih se je zdelo, da je poudarjeno ohranjanje načel etnične identitete teoretična rešitev za hude praktične probleme. Ne glede na množico različnih etničnih nazivov znotraj nacionalnih skupin deluje postulat etnične pripadnosti kot vez in povezava za ljudi "na prehodu". Sinovi in hčere tujih delavcev niso in ne morejo več biti navadni pripadniki svojih izvirnih etničnih skupin, niti ne želijo biti navadni člani družbe, v kateri živijo, ampak nekaj vmesnega, ali bolje rečeno: na poti k novi identiteti so pod vplivom obeh strani. V dinamičnih situacijah je etnična pripadnost pogosto le regresiven odziv na različne izzive družbe ter bolj rafinirane potrebe in zahteve posameznikov.

235

Tak odziv je najbolj očiten v zelo napetih časih in situacijah. Takrat so ljudje nagnjeni k temu, da sosedov ne sprejemajo zgolj kot soljudi, ampak jih vidijo kot pripadnike druge etnične skupine, in sicer z izrazito težnjo ločiti se in ograditi od njih. Edini izhod pogosto vidijo v homogenizaciji političnih in etničnih meja. Tako se avtonomija etničnih skupin razširja s kulturnih na politične cilje - in prav pogosto se dogaja, da zaradi takih poskusov narodne manjšine trpijo hudo prikrajšanje, izgon ali celo vojno. Prav to se danes dogaja v raznih delih Vzhodne Evrope.

Pa tudi regionalizem sam ni imun za neupravičen skupinski egoizem. Zanimiva je ugotovitev politologov, da so območja, ki se uprejo monopolističnim in odtujevalnim težnjam osrednje oblasti, le redko revna in zanemarjena. Ponavadi gre za razmeroma uspešna in dobro razvita območja. Ko neka država razpada, prvi težijo k neodvisnosti tiste regije ali deli države, ki so najbolj razviti. Neodvisnost pa jim pogosto pomeni tudi konec solidarnosti s sosednjimi regijami. Seveda je bil regionalizem neizogiben odziv na razne oblike imperializma. Regionalizem je "oddajal" znamenja, da družbenih, gospodarskih in političnih problemov ni mogoče reševati s širjenjem odtujevalnih superstruktur čez velike države ali celo celine. Vendar nam sedanje pogubno ravnanje militantnega regionalizma, ki pogosto ne upošteva niti večinskega prebivalstva v regiji, jasno pove, da je sklicevanje na domači ali naravni habitat lahko enako vprašljivo kot sklicevanje na etnično pripadnost ali izvor.

V tem kontekstu so potrebna nova razmišljanja in novi koncepti države. Z "državo" pri tem ne mislimo samo na upravno in izvršno oblast obstoječih nacij, ampak tudi na razne mednarodne skupnosti, zavezane pravici in miru. Ne mislimo pa na dvomljive kolektivne skupnosti, ki temeljijo na domnevni duhovni enotnosti, krvi ali zemlji. To je seveda politična trditev, vendar ni brez posledic za koncepte in delo etnologov in folkloristov.

Menim, da bi se ti morali vprašati, kje in kdaj je razumno dvigati stare zastave in kje in kdaj bi bilo bolj primerno nekaj spremeniti: morda ne paradigem, ampak vsaj del njihovih perspektiv. Model, po katerem je ljudska

kultura nenehen boj proti odtujevanju in infiltraciji od zgoraj, je hudo problematičen celo v zvezi s preteklostjo. Le malo koristi je namreč od stališča - ki je blizu nacionalsocialističnim ideologijam - da so bili razni načini, na katere se je širilo krščanstvo, samo kolonizacija življenjskega prostora drugih. Tako stališče je še bolj problematično v zvezi s sedanjim stanjem in razvojem. Sprejemljivo in celo zaželeno je, da folkloristi in tudi etnologi skrbijo za bolj tradicionalne kulturne običaje in predmete, vendar bi se morali izogniti pasti, da nanje gledajo kot na povsem avtonomne pojave, ki jih je elitna ali množična kultura pustila nedotaknjene. In nikoli ne bi smeli poskušati kulturnih pogojev razširiti na politične načrte ne da bi obravnavali vse možne različice.

Po mojem bi morali kulturna in politična identiteta ostati povsem ločeni. Gojenje in spodbujanje kulturne dediščine ni nujno povezano z dediščino neke obstoječe politične skupnosti. Obstoj posebnih kulturnih tradicij pa ne pomeni nujno pravice ali dolžnosti, da se zaradi njih zahteva vzpostavitev posebne politične skupnosti. To je le logično dopolnilo pričakovanj, da bo vsaka država priznala in spoštovala različne kulturne manifestacije in tradicije znotraj svojih meja.* Zdi se, da te predpostavke zmanjšajo pomen kulturnih tradicij, in nekako sumim, da je prav v tem razlog, zakaj jih tako obotavljivo sprejemajo. Če ljudska kultura nima vzporedne politične avtonomije, se zelo hitro omenja beseda kompenzacija, ki jo pogosto uporabljajo z negativnim prizvokom. Vse to spada v občutljive razprave o pristnosti. Vendar so v svetu, ki v celoti temelji na načelu delitve dela, zahteve po relativni odvisnosti za različne svetove človekove eksistence vendarle upravičene. Glede kompenzacije pa bi lahko dobili močne argumente v prid tezi, da je to *glavna* človekova značilnost.

Iz angleščine prevedel Franc Smrke

AVTOR

Hermann Bausinger, emeritus profesor empirične znanosti o kulturi (Empirische Kulturwissenschaft) na Inštitutu Ludwiga Uhlanda na Univerzi Eberharda-Karla v Tübingenu.

THE AUTHOR

Hermann Bausinger, Emeritus Professor of Empirische Kulturwissenschaft at the Ludwig-Uhland Institute, at the Eberhard-Karls University Tübingen.

* Problem, ki ga obravnavam v tem kratkem eseju, je tesno povezan s celotno zgodovino folklore in z mnogimi bolj sistemskimi vprašanji naše stroke. Lahko bi ga obravnaval obširneje, lahko bi utemeljeval svoje trditve s številnimi navedki in vse skupaj okrasil z množico opomb pod črto. Ker pa sem v mislih imel le zgoščen oris glavnega problema, sem se izogibal podrobnostim.